

Zaniklé krajiny Česka. Stav řešení projektu NAKI

Lipský, Z., Kupková, L., Chromý, P., Kučera, Z., Čábelka, M., Jančák, V., Bičík, I., Chuman, T., Romportl, D.

Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Albertov 6, 128 43 Praha 2, e-mail: lipsky@natur.cuni.cz

Abstrakt

Projekt aplikovaného výzkumu národní a kulturní identity (NAKI) Ministerstva kultury ČR se zabývá problematikou dědictví zaniklých krajín na území Česka. Jeho cílem je identifikovat, dokumentovat a představit dědictví různých typů krajín zaniklých v období dynamických proměn společnosti od konce 18. století do současnosti. Cílem projektu je také přispět k záchraně, prezentaci a využití tohoto dědictví, např. v oblasti ochrany krajiny či územního rozvoje. V projektu je kladen důraz na participativní přístup, publicitu tématu a zpřístupnění výsledků veřejnosti. Při řešení projektu se uplatňují metody geoinformatiky, historické a kulturní geografie, sociální a fyzické geografie. V letech 2018-2021 bude řešeno celkem 40 modelových území, reprezentujících rozmanité typy zaniklých krajín: montánní a postmontánní krajina, krajina bývalých rybníčních soustav, zatopená kulturní krajina údolních niv a říčních údolí, zaniklá industriální krajina, zaniklá krajina horského zemědělství, krajina militární a postmilitární, zaniklá feudální venkovská krajina, zaniklá ovocnářská krajina, přeměny krajiny intenzivního zemědělství, přeměněná městská a příměstská krajina, zaniklé krajiny pohraničí a vnitřních periferií. Výstupem projektu bude webový informační systém zahrnující Digitální atlas zaniklých krajín Česka, interaktivní a mobilní softwarové mapové aplikace pro veřejnost.

Abstract

The project of the applied research of the national and cultural identity (NAKI) of the Ministry of Culture of the Czech Republic is dealing with problems of lost cultural landscapes in Czechia. Its aim is to identify, document, visualise and present the heritage of various cultural landscape types vanished in the period of dynamic changes in society from the end of the 18th century till present. The aim of the project is also to contribute to preservation and exploitation of this heritage in the field of landscape protection and territorial development. From methodological point of view, methods of geoinformatics, historical and cultural geography, social and physical geography as well as landscape ecology are combined. On the whole 40 model areas, representing different types of lost cultural landscapes will be documented in years 2018-2021: lost montane and postmontane landscape, landscape of former fish pond systems, flooded landscape of river valleys and alluvial plains, vanished industrial landscape, lost landscape of mountain agriculture, vanished landscape of fruit orchards, changes in landscapes of intensive agriculture, military and postmilitary landscapes, changed urban and suburban landscapes, lost landscapes in borderland etc. The output of the project will be presented by Digital atlas of lost landscapes in Czechia, interactive and mobile software application for public on the project website.

Úvod

Původním „zaniklým“ krajínám na českém území nebyla doposud věnována systematická pozornost. Proto vznikl na Přírodovědecké fakultě UK v Praze projekt s názvem „Dědictví

zaniklých krajin: identifikace, rekonstrukce a zpřístupnění“ (www.zaniklekrajiny.cz), který je podpořen v rámci Programu na podporu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity Ministerstva kultury (NAKI II). Kulturní krajina je komplexem, který v sobě zahrnuje jak přírodu, tak lidi, jak minulost, tak přítomnost, jak materiální prostředí, tak hodnoty a významy, jež mu přiřazujeme (Selman 2006; Howard, Thompson, Waterton, eds. 2013; Kolečka a kol. 2011). Krajina se stejně jako společnost neustále mění, změna je základním atributem krajiny (Antrop, 2008). Historický vývoj krajiny není lineární, po období relativní stability vždy následuje období změn (Lipský, 2000). V mnoha případech dochází k takovým změnám ve struktuře a funkcích dotčených krajin, že lze hovořit o zániku krajin původních a vzniku krajin nových. Krajiny původní pak zůstávají nadále přítomny pouze ve formě rozmanitých reliktních, artefaktů, historických krajinných struktur, jindy pouze v nehmotné sféře jako součást paměti krajiny.

Cílem projektu je:

- identifikovat, dokumentovat, rekonstruovat a prezentovat dědictví krajin zaniklých v období dynamických proměn krajiny a společnosti na území Česka od konce 18. století do současnosti;
- s využitím historických pramenů a moderních geoinformačních technologií dokumentovat rozmanitost kulturního dědictví a hodnoty různých typů krajin;
- přispět k záchraně a využití kulturního dědictví v oblasti ochrany krajiny a jejího rozvoje.

Metodické přístupy k řešení projektu

V rámci řešitelského kolektivu byly vytvořeny 4 pracovní týmy (A, B, C, D) s následující pracovní náplní:

A: geoinformační a kartografické zpracování dat, modelování a rekonstrukce zaniklých krajin;

B: sociálně geografická charakteristika zaniklých krajin, statistická analýza socioekonomických dat a změn ve využití krajiny;

C: historicko-geografická analýza vývoje krajiny, identita, dědictví a paměť krajiny;

D: fyzicko-geografické a krajinně ekologické aspekty zaniklých krajin, změna krajinné struktury a krajinného pokryvu (vegetačního krytu, lesů, půd, vodní složky...) a změna krajinného rázu.

V tabulce č. 1 jsou ve zkrácené podobě uvedeny základní tematické výstupy za jednotlivé pracovní týmy. Vzhledem ke specifickým podmínkám a jedinečnému charakteru každé řešené krajiny a každého modelového území budou podle potřeby pro jednotlivá území zpracovány i další, speciální charakteristiky a tematické výstupy.

Tabulka č. 1: Výstupy řešení pro všechna modelová území (zkrácené)

Tým	Tematické výstupy řešení
A (geoinformatika)	3D model zaniklé krajiny 3D model současné krajiny Vektorová mapa stabilního katastru Vektorová mapa současné krajiny Změnové mapy (porovnání současné mapy a mapy stabilního katastru) Video o vývoji krajiny
B (sociální geografie)	Přírodní podmínky pro zemědělství (bodové ocenění produkční schopnosti zemědělských půd, cena půdy, svažitost, nadm. výška) Vývoj struktury zemědělského půdního fondu Organizace, struktura a intenzita zemědělského hospodaření v průřezových letech (cca 1930, 1989, současnost)

	Zatížení krajiny velkými zemědělskými stavbami (agrobrownfields) Další významné ekonomické subjekty a činnosti v území Fotografická dokumentace ekonomických aktivit
C (historická geografie)	Soubor srovnávacích fotografií proměn místní krajiny Místa paměti, paměťová struktura krajiny Analýza symboliky regionů/míst/obcí Účelové/zájmové regiony (např. MAS, regionální značení) a jejich zaměření Ochrana kulturních památek a památkově chráněná území Paměťové instituce (např. muzea) a jejich zaměření, případně další způsoby prezentace minulosti regionu Výpovědi pamětníků (pokud jsou dostupné ze sekundárních zdrojů)
D (fyzická geografie a krajinná ekologie)	Základní fyzickogeografická charakteristika modelových území Mapy přírodních poměrů, současného stavu vegetace Analýza a historického a současného stavu krajinné mikrostruktury a hodnocení jejích změn Mapy dynamiky krajinné struktury, identifikace stabilních krajinných prvků Vegetační charakteristika ploch s různou dynamikou změn Ochrana přírody a krajiny, chráněná území, významné krajinné prvky, NATURA 2000 Hodnocení krajinného rázu a jeho změn Fotografická dokumentace současného stavu krajiny, krajinného rázu, význačných krajinných struktur a vegetace

Typy zaniklých krajin a vymezení modelových území

V závislosti na pestrosti přírodních i socioekonomických podmínek a regionálních rozdílech historického vývoje se na území Česka vytvořila pestrá mozaika regionálních typů současné kulturní krajiny. Podobně je ale možné vymezit také řadu buď již zcela, nebo více či méně zaniklých typů krajin. V rámci projektu bude řešeno celkem 40 modelových území (regionů), které můžeme rozdělit zhruba do následujících typů zaniklých nebo zčásti zaniklých krajin:

1. Postmontánní a montánní krajina historické, převážně již ukončené těžby (Kutná Hora; Jáchymovsko; Mostecko – centrální část)
2. Postmontánní a současně postindustriální krajina (Kladensko; Rosicko–Oslavansko; Ostravsko – část; postindustriální krajina viz Kolečka, 2012)
3. Zatopená kulturní krajina říčních údolí (Novomlýnské nádrže; střední Vltava; Vířská přehrada; Slezská Harta)
4. Zaniklá krajina bývalých rybníčních soustav (Čáslavsko - dolní Podoubraví; Polabí – Pardubicko, Chlumecko, Nymbursko)
5. Zaniklá krajina horského zemědělství (Krkonoše; Šumava; Krušné hory; Česká Kanada)
6. Militární a postmilitární krajiny (Milovice; Boletice; Ralsko)
7. Bývalé feudální, šlechtické krajiny (Kačina; Červený Hrádek;...)
8. Zaniklé nebo přeměněné krajiny intenzivního zemědělství (České středohoří – zaniklé ovocnářství; Nymbursko – Rožďalovice; Hradecko)
9. Přeměněné městské a příměstské krajiny, suburbánní krajina (Praha a její periferie; Brno – jižní okraj;...)

V roce 2018 bylo řešeno prvních 8 modelových území:

Kutná Hora: krajina historické těžby stříbra montánní a postmontánní;

Kačinsko: širší okolí zámku Kačina, bývalá komponovaná feudální krajina;
Jihovýchodní okraj Prahy: zaniklá zemědělská a dynamicky se rozvíjející suburbánní krajina v těsném zázemí Prahy (Jesenice);
Střední Povltaví: zatopená krajina vltavského údolí – střední a severní část Slapské přehrady;
Podbořansko: částečně zaniklá krajina kdysi intenzivního pěstování chmele v pohraniční oblasti Sudet;
Rosicko-Oslavansko: zaniklá a transformovaná montánní a postindustriální krajina;
Západní Krkonoše: zaniklá krajina bývalého horského zemědělství;
Boletice: zaniklá venkovská kulturní, dnes militární krajina vojenského výcvikového prostoru v předhůří Šumavy.

Pro řešení v roce 2019 bylo vybráno dalších 12 modelových území:

Mostecko: krajina postmontánní (část kolem města Most);
Jáchymovsko: krajina postmontánní;
Čáslavsko – dolní Podoubraví: zaniklá krajina bývalé rybníční soustavy;
Novomlýnské nádrže: zatopená nívná krajina říčního údolí;
Kladensko: krajina postindustriální;
Šumava: zaniklá krajina horského zemědělství za železnou oponou;
Staré Město pod Landštejnem: zaniklá krajina horského zemědělství v pohraničí;
Milovice: postmilitární krajina nejstaršího vojenského výcvikového prostoru v Česku;
Červený Hrádek u Chomutova: zaniklá feudální krajina;
České středohoří (část): zaniklá krajina bývalých ovocných sadů;
Nymbursko – Rožďalovicko: zaniklá rolnická krajina, proměny intenzivně využívané zemědělské krajiny na úrodných půdách v nížině;
Praha – Libeň, Karlín: transformace městské krajiny.

Každé modelové území je rozdělené na:

- a) jádrovou část, již tvoří obvykle 2-4 katastrální území, na nichž došlo k největším změnám a která nejlépe vystihují charakter zaniklé krajiny;
- b) širší zájmové území v okruhu do cca 8-10 km kolem jádrového území, v němž se sleduje odraz změn jádrového území, nakolik do něj tyto změny také zasahují nebo naopak kontrast jádrového a širšího zájmového území, pokud nebylo změnami jádrového území příliš ovlivněné.

V každém modelovém území je klíčové určení zlomového bodu nebo období, v němž došlo k zásadní změně v krajině a zániku původní krajiny. V některých případech může být zlomových bodů i několik. Např. v modelovém území Milovice – Mladá ve středních Čechách je prvním zlomovým bodem zřízení vojenského výcvikového prostoru v roce 1904, kdy byla vysídlena a zcela zanikla obec Mladá. Další zlomový bod představuje příchod sovětských vojsk v roce 1968, který znamenal zintenzivnění vojenského využívání, budování nových masivních objektů a velkého vojenského letiště. Posledním klíčovým bodem je potom rok 1991, kdy po odchodu sovětské armády byl celý vojenský výcvikový prostor zrušen a kdy dochází opět k zásadní změně struktury krajiny a její funkce.

Pro sledování vývoje krajiny a zlomových bodů jejího vývoje jsou využity všechny dostupné historické materiály a podklady (Lipský, 2000). Jsou to jednak obrazové materiály zachycující vývoj krajiny, jejichž počet narůstá od 18. a 19. století. S krajinomalbou jako hlavním motivem obrazů se můžeme setkat od 16. století, nicméně až v období realismu byla krajina zachycována na plátna malířů taková, jaká ve skutečnosti byla. V některých případech, např. pro sledování vývoje kutnohorské postmontánní krajiny, však bylo možné s úspěchem využít i staré veduty existující již od 16. století. Pro všechna území jsou využívány staré mapy stabilního

katastru a vojenských mapování, staré fotografie, obrazy, pohlednice, někdy také starý film. Velice vhodnou metodou pro zkoumání krajiny a její změny v průběhu času je tzv. metoda srovnávací fotografie, kdy k historickému snímku pořídíme pro porovnání snímek ze současnosti ze stejného nebo přibližného místa pořízení. Zdrojem historických fotografií jsou například webové stránky fotohistorie.cz.

Výstupy projektu

Poněvadž cílem projektu je dokumentovat a prezentovat rozmanitost dědictví kulturní krajiny, hlavním výstupem projektu bude digitální atlas zaniklých krajin. Kromě publikačních výstupů na konferencích a v časopisech se plánuje vydání monografie o zaniklých krajinách Česka. V průběhu projektu budou uspořádány výstavy, konference, workshopy a zpracovány specializované mapy a další publikace. Informace o projektu a jeho výstupy zprostředkovává jeho webový portál (www.zaniklekrajiny.cz). Na něm bude umístěn také Digitální atlas zaniklých krajin Česka, interaktivní a mobilní softwarové mapové aplikace pro veřejnost. Důraz je kladen na zpřístupnění výsledků veřejnosti.

Poděkování

Príspevek vznikl jako výstup řešení projektu DG18P02OVV008 „Dědictví zaniklých krajin: identifikace, rekonstrukce a zpřístupnění“ (www.zaniklekrajiny.cz), který je podpořen v rámci Programu na podporu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity Ministerstva kultury (NAKI II)

Literatura

- Antrop, M., 2008: Landscapes at risk: about change in the European landscapes. In: Dostál, P. (ed.): Evolution of geographical systems and risk processes in the global context. Charles University, Prague, p. 57-79
- Howard, P., Thompson, I., Waterton, E., eds., 2013: The Routledge Companion to Landscape Studies. Routledge, Abingdon, New York
- Kolejka, J. a kol., 2011: Krajina Česka a Slovenska v současném výzkumu. Masarykova univerzita, Brno
- Kolejka, J. a kol., 2012: Postindustriální krajina Česka. Brno, Soliton, 291 s.
- Kupková, L., Lipský, Z., Boudný, Z., 2018: Proměny krajiny Kutnohorska v obrazech. Geografické rozhledy, 28, 2, s. 8-11, ISSN 1210-3004
- Lipský, Z., 2000: Sledování změn v kulturní krajině. ČZU, Praha, 71 s., příl.
- Selman, P. (2006): Planning at the Landscape Scale. Routledge, Abingdon

Citace:

Lipský, Z., Kupková, L., Chromý, P., Kučera, Z., Čábelka, M., Jančák, V., Bičík, I., Chuman, T., Romportl, D., 2019: Zaniklé krajiny Česka. Stav řešení projektu NAKI. In: Hrubá, V. (ed.): Venkovská krajina 2019. Sborník z 16. ročníku mezinárodní mezioborové konference konané 20.-21.5.2019 v Hostětíně, Bílé Karpaty, ISBN 978-80-7458-115-1, s. 111-115